

Stefan Zweig'in "Satranç" Adlı Eserinde Dönemin Panoraması

Merve Karabulut , Erzurum

 <https://doi.org/10.37583/diyalog.1030291>

Öz

1881 Viyana doğumlu olan Stefan Zweig, savaş ortamını bizzat yaşamış ve eserlerinde daima savaş karşıtı bir tutum sergilemiştir. Zweig'in tek isteği, yaşanan savaş sonrasında, insanların huzuru ve barışı yakalamasıdır. 1938-1942 yılları arasında Brezilya'da sürgündeysen kaleme aldığı "Satranç" adlı son eseri de göstermek istediği değerler açısından büyük bir öneme sahiptir. Zweig, insan ruhunun derinliklerine inerek, betimlemelerle ve benzetmelerle Nazizm'in/ Nazi Almanya'sının ülke ve insanlar üzerinde bıraktığı sosyal ve psikolojik etkileri yansıtmaya çalışır. Savaşın insanlığı getirdiği noktada, yazarın intiharından önce bıraktığı bir veda mektubu niteliği taşıyan bu eserde, Hitler iktidarının toplama kamplarının haricinde aydınlar için kullandığı başka bir yöntem dikkat çekilir. Zweig'e göre kullanılan bu yöntem, belki de toplama kamplarındaki insanların yaşadıklarından bile daha ağır bir zulümdür.

Alman Edebiyatı'nda önemli bir yere sahip olan Stefan Zweig, "Satranç" adlı eserinde, satranç oyunu üzerinden, yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen savaş döneminde bireylerin ayakta kalma/ var olmaya çalışma süreçlerini aktarır. Otobiyografik özellik gösteren eserde, savaş döneminde Naziler tarafından tutuklandıktan sonra yersiz-yurtsuzluğa mahkûm edilen bir karakterle, dünya satranç şampiyonu olan bir karakterin satranç mücadelesi ele alınır. 20. yüzyılın acımasızlığı gözler önüne serilirken, tarihsel olayların bıraktığı izlere ve o izlerle yaşamaya çalışmanın ne demek olduğuna yakından tanık olmak mümkündür. Bu çalışmada, eserden hareketle (metne bağlı/ werkimmanent yaklaşımla) Nasyonal Sosyalizmin toplumda ve insanlar üzerinde bıraktığı izler, yarattığı yıkımlar ve Nasyonal Sosyalizm dönemi aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Stefan Zweig, Satranç, Nasyonal Sosyalizm, Hitler, Faşizm.

Abstract

The Panorama of the Period in Stefan Zweig's "Chess"

Born in Vienna in 1881, Stefan Zweig personally experienced the war environment and always displayed a pacifist attitude in his works. Zweig's only wish for people is to find peace and tranquillity after the war. His last work called "The Royal Game", which he wrote while he was in exile in Brazil between 1938-1942, is also of great importance in terms of the values he wants to show. Because of his intention to touch the human soul, Zweig tries to reflect the social and psychological effects of Nazism/ Nazi Germany in the country and people with descriptions and metaphors. In his work, which is a farewell letter left by the author before his suicide, at the point where war and war brought humanity, attention is drawn to another method used by the Hitler government for intellectuals apart from the concentration camps. According to Zweig, this method used is perhaps even more severe cruelty than the people in the concentration camps.

Stefan Zweig, who has got an important place in the German Literature, conveys the survival/trying to exist processes of individuals during the war despite all the negativities experienced through the game of chess in his work named *The Royal Game*. The chess struggle of a character who is a world chess champion with a character chosen is discussed. While revealing the brutality of the 20th century, it is possible to witness closely the traces left by historical events and what it means to try to live with those traces. In this study, it has been tried to convey the traces of National Socialism on society and people, and the destruction it created, based on the work.

Keywords: *Stefan Zweig, Chess, National Socialism, Hitler, Fascism..*

EXTENDED ABSTRACT

Considering that social developments are the subject of literature, it is not surprising that what happened in the past and events that left positive or negative traces in history are treated in literary work. The situation in Germany is the subject of many works. When we look at the historical process of Germany, the ideology of National Socialism, founded by Adolf Hitler, emerges as a turning point in German history.

Hitler looks for a way out to overcome the difficulties and finds this way out in the ideology of the National Socialism he founded. Hitler believes that he will improve the situation in Germany with his ideology based on racism and defending that the German race is the superior race. In this ideology, race comes first. In fact, he is considered superior in his state and the power of a single person is in the foreground. It is believed that National Socialism will resurrect the spirit of Germany, under the idea that the people should obey only one person. Hitler came to power through election in 1933 and slowly began to transform the system into the way he wanted. People gradually begin to be categorized. According to this classification, the lowest class of people living in Europe consists of non-Europeans, Jews, Gypsies and Communists. Hitler and the supporters of the National Socialist State see Jews, Gypsies and Communists as responsible for all the evils and believe that they (Germans) are the superior race. Due to their ultra-nationalist attitudes, they burn Jews, Communists and Gypsies in concentration camps or poison/ kill them in gas chambers. They also argue that all authority and power should belong to the superior race, the Germans. Thus, Hitler transforms the system into the form he wants and the process of National Socialism slowly begins to make itself felt and they carry out a great genocide and take place as a disgrace in the history of humanity with their genocide.

The aim of this study is to reveal the period of National Socialism and its effects on people, based on Stefan Zweig's "Chess". The period of National Socialism can be defined with the expression "where the word ends". This is the case not only for Zweig, the author of this work, but for the whole of Europe. Europe, with the values it has established and protected for centuries, has experienced collapse in this period. Zweig, who lived through this period, did not remain silent to the past experiences and tried to reflect this period in his work. It can be argued that Zweig fictionalized his work on his own experiences. Social values that will never compromise with each other are studied in this work, which is based on the game of chess. While the world chess champion Czentovic appears as a "little Hitler" with his primitiveness, Dr. B. also stands as someone who cannot resist the domination of violence. We closely witness the brutality of the 20th century and how the people of the age are perceived. Even if the traces of the suffered pain remain, humanity has managed to survive this century. In this work, we understand that not everyone is sent to a concentration camp and that there are also special torture methods applied to selected people. Dr. B. tries to cope with this torture inflicted on him. This is what makes the work important. So Dr. How B. struggled with the torture method applied to him. In this work, there are a person condemned to silence and loneliness, the loss of the concept of time, the hours passed in this way, days, months, four walls that exist in one's life, a bed, a toilet and a small mirror, questioning SS officers, wounds on one's soul, mental collapse, psychological torture. We closely witness the feelings and reactions of a person who is subjected to psychological torture. We may fall into contradiction in the work that Zweig is thought to have deliberately fictionalized. "How is social perception effective in reaching the truth?", "What is ignorance?" We witness that the answer to the questions and the point of view of chess occupy an important place in the work. In the light of all these, we tried to reveal the effect that this period had on people by examining the period in question, based on the struggle of humanity against fascism. This work, which we think Zweig created with his observations, determinations, sensitivity and the deep pain that

caused him to end his life, is considered an important work to be able to examine the period in question. Written under the direct influence of historical events, this work is seen as the reflection of the soul of Zweig, a sensitive writer, on the work. In addition, it can be said that the game of chess is symbolized by the coming/ bringing of two opposite worlds and two powers together, and that the encounter of Hitler and humanity is tried to be explained.

1. Giriş

Hem tarihsel hem de kültürel bağlamda toplumsal gelişmelerin edebiyata konu olduğu düşünülürse, geçmişte yaşananların, tarihte olumlu ya da olumsuz izler bırakan olayların edebi eserlerde ele alınması şaşırtıcı bir sonuç değildir. Almanya'nın içinde bulunduğu durum (tarihsel-politik-toplumsal olaylar) birçok eserin konusunu oluşturur. Almanya'nın tarihsel sürecine baktığımızda, Adolf Hitler'in kurucusu olduğu Nasyonal Sosyalizm ideolojisi, Alman tarihinin bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkar.

Ailesini kaybettikten sonra, türlü zorluklarla/sıkıntılarla baş etmek zorunda kalan Hitler, Alman ırkından olmayanların refah içerisinde olmalarını hazmedemeyerek, bunun köküne inmeye karar verir. Kendisinin ve ülkenin yaşadığı zorlukları aşmak için bir çıkış yolu arar ve bu çıkış yolunu kurduğu Nasyonal Sosyalizmin ideolojisinde bulur.

Nasyonal Sosyalizm “Temelde ırkçılık, sosyalizm, milliyetçilik, halk ve üstün lider fikirlerine dayanan faşist görüş ve yönetim sistemi” (Cevizci 1999: 616) olarak tanımlanır. Nasyonal Sosyalizmin, uluslararası toplumculuk anlayışına karşı ulusal toplumculuk anlamında ileri sürülerek, temelinde ırkçılık, insanüstü, otoriter ve totaliter devletin, Yahudi düşmanlığı gibi düşüncelerin yer aldığı siyasi bir hareket ya da diğer bir deyişle ideoloji olduğu (Hançerlioğlu 1976: 222) belirtilir. Hitler, ırkçılığa dayanan ve Alman ırkının üstün ırk olduğunu savunduğu ideolojisiyle Almanya'nın içinde bulunduğu durumu düzeltereğine inanır. Bu ideolojide ırk her şeyden önce gelmektedir. Hatta devletin de üstünde sayılmaktadır ve tek bir kişinin iktidarı ön plandadır (Skirbekk / Gilje 2006: 475-476). Halkın tek bir kişiye itaat etmesi düşüncesi doğrultusunda, Nasyonal Sosyalizmin Almanya'nın I. Dünya Savaşında ve sonrasında adeta yok olan ruhunu dirilteceğine inanılır (Zimmerman 2011: 77-80). Bu doğrultuda, Hitler kendisine inananların desteğiyle politik ve ideolojik anlamda güçlenir.

1918 yılında Almanya'nın I. Dünya savaşında yenik düşmesi ve II. Wilhelm'in tahtı bırakması sonucunda, Almanya'da seçime dayalı yeni bir siyasi sürece girilir. Hitler, 1933 yılında seçimle iş başına gelir ve sistemi kendi istediği şekle dönüştürmeye başlar. Bu doğrultuda sendikalar ve siyasi partiler kapatılarak, hak ve özgürlükler kısıtlanır. İnsanlar yavaş yavaş kategorize edilmeye başlanır. Bu sınıflamaya göre, Avrupa'da yaşayan insanların en alt sınıfını, Avrupa asıllı olmayanlar, Yahudiler, Çingeneler ve Komünistler oluşturmaktadır. Hitler ve Nasyonal Sosyalist Devlet yanlıları I. Dünya Savaşının sebep olduğu açlık, işsizlik, yoksulluk ve benzeri ekonomik durumlardan Yahudileri, Çingeneleri ve Komünistleri sorumlu tutar. Nitekim Hitler “Kavgam” adlı eserinde, Yahudiler hakkında dile getirdikleriyle düşmanlığını ve bir an önce onların hakkından gelinmesi gerektiği düşüncesini açıkça ortaya koyar;

Yahudi kanının yayılması ile her gün ırkımızda büyük bir yıkım oluyordu. Kanımızın böyle zehirlenmesi asırlarca devam ederse, ancak yüzyıllar sonra temizlenebilir. Irkımızın çöküşü sonucu, Alman milletinin üstün ırk özelliği ortadan kalkacak, sonuçta uygarlık kurma yeteneğimiz sıfıra inecekti, işte bütün bunlar düşünölmeli ve Yahudilerin bu işi sistemli bir şekilde yaptığının farkına varılmalıdır. (Hitler 2016: 550)

Naziler yaşanan bütün kötölüklerin sorumlusu olarak Yahudileri görürler ve kendilerinin (Almanların) üstün ırk olduğuna inanırlar. Aşırı milliyetçi tutumları

itibarıyla, düşman olarak gördükleri Yahudileri, Komünistleri ve Çingeneleri ırksal temizlik için kurulmuş mekânlara dönüşen toplama kamplarında (Elsner 1999: 83) yaktırırlar ya da gaz odalarında zehirletip öldürtürler. Hitler'in üstün ırk düşüncesi o kadar ileri boyuttadır ki Alman ırkından bile olsalar kendi ideolojik ırk modellerine uymayan zihinsel ve bedensel engelli bireyleri "T4 programı"¹ adı altında zehirleyerek ölüme göndermekten çekinmezler. 1933 yılında iktidara geldikleri günden itibaren eyleme geçirmeye çalıştıkları Yahudi karşıtı düşüncelerini 1935 yılında Nürnberg yasaları adı altında yürürlüğe sokarlar. Bu yasalarda Yahudilerin üniversitelerde eğitim görmesi, çalışması hatta onlarla evlenilmesi bile yasaklanır. Bu şekilde Yahudiler hemen hemen hayatın her alanından uzaklaştırılır. Uygulamaya soktukları yasalar ile ideolojilerini ön planda tutarak, Yahudilerin sahip olduğu her şeyi ellerinden alırlar. Ayrıca tüm yetki ve gücün üstün ırk olan Almanlara ait olması gerektiğini savunurlar. Böylece sistemi kendi istediği şekle dönüştüren Hitler'in iktidarda olduğu bu dönemde, bir makamda görev alabilmek için, Nasyonal Sosyalist Partiye üye olmak zorunludur. 1918'den beri Nasyonal Sosyalizm adı altında milliyetçi ve demokratik bir siyaset izleyen Hitler'le birlikte, Almanya'da bir takım toplumsal ve siyasal değişiklikler baş gösterir ve Nasyonal Sosyalizm süreci yavaş yavaş kendini hissettirmeye başlar. Hitler ve yanlıları, insanlara Almanya'yı içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarma ve ekonomik bakımdan güçlü ve demokratik bir Almanya yaratma vaadinde bulunarak, kendilerine taraftar kazandırmaya başlarlar. Bu vaatlerinde durarak kısa zamanda Almanya'yı refah düzeyi yüksek bir konuma getirirler. Her ne kadar iktisadi alanda başarı sağlasalar da büyük bir soykırım gerçekleştirirler ve yaptıkları bu soykırımla insanlık tarihinin yüzkarası olarak yer alırlar. Biz de bu çalışmamızda Stefan Zweig'in "Satranç" adlı eserinde sözünü ettiğimiz bu tarihsel sürecin nasıl aktarıldığını ve genel olarak o dönemin izlerini metni merkeze alarak/ metin odaklı yöntemle vermeye çalışacağız.

2. Stefan Zweig ve Tarihsel Arka Plan/ Döneminin Panoraması

28 Kasım 1881 Avusturya-Viyana doğumlu Zweig, 12 Mart 1938'de Hitler'in askeri birlikleri Avusturya'ya girdiğinde, bağımsız bir devletten söz etmenin artık mümkün olmadığını ve Nazilerin işgaliyle birlikte ülkesinin sonunun geldiğini hisseder. Nasyonal Sosyalistlerin iktidarı ele geçirmesiyle başlayan ve şiddetini arttırarak devam eden bu rejimden kurtulabilmek için, birçok bilim ve düşünce insanı gibi Zweig da özgürce yaşayabileceği yeni bir yer arayışına başlar. Yahudi asıllı bir yazar olan Zweig da birçok yazar gibi kara listeye alınır ve Nazilerin ideolojileriyle bağdaşmayan kitapları meydanlarda yakılır. Hitler Almanya'sının gizli siyasal polis örgütü olan Gestapo'nun baskılarına daha fazla dayanamayarak 1934 yılında ülkesini terk etmek zorunda kalan

¹ Naziler, T4 Operasyonu (Aktion T4) adını verdikleri ötenazi programları ile ülke genelinde, engellileri Alman toplumundan soyutlamaya, ardından da yok etmeye başladılar. Engellilerin Alman toplumu için tehdit oluşturduğuna ve hiçbir zaman sağlığına kavuşamayacak olan engellilerden ziyade sağlıklı Alman vatandaşlarına sağlık hizmetlerinin sunulması gerektiğine inanmaktaydılar (Gallagher 2001: 97). Buna dayanarak engelli Alman vatandaşlarına yönelik programlarını/uygulamalarını devreye sokarak (Eberle / Uhl 2017: 530), kendilerince yaşamaya değmeyen hayatlara son verdiler. Ötenazi programının yürütüldüğü Berlin Tiergartenstrasse 4 numaralı mekânın adından ötürü bu programa T4 adı verilmiştir.

Zweig, ölümüne değin vatanından ayrı kalır, yersiz ve yurtsuz olarak bir hayat mücadelesinin içine düşer. Gittiği her ülkede kucaklanmasına rağmen, Zweig’in içindeki vatan ve dil özlemi tükenmek bilmez, vatansızlığının ve bir ülkeden başka bir ülkeye savrulmasının ruhunda yarattığı etkiyle yaşamına devam etmeye çalışır (Akyıldız Ercan/ Balkaya 2019: 306).

Yaşadıklarına daha fazla dayanamayan Zweig, kendisi gibi Yahudi asıllı olan ikinci eşi Lotte Altmann ile birlikte Brezilya’da 23 Şubat 1942 tarihinde intihar ederek hayatına son verir. Aslında bu acı son, onu bu şekilde yaşamaya ve ölüme mahkûm eden insanlara verilen bir cevap olarak değerlendirilebilir. Zweig, Nazi rejimine karşı net bir tavır takınmaz. Hatta Zweig’in onlarla işbirlikçi olduğu söylenerek, Zweig çağdaşları tarafından dışlanır (Eicher 2003: 8). Ne olursa olsun Hitler rejimine karşılık vermez ve herhangi bir beyanda bulunmaz (Prater 1981: 275-323). Zweig, Nasyonal Sosyalist iktidara veya Hitler’in kendisine direkt bir çağrıda bulunmaz, fakat eserlerinde hem bu tür bir iktidarı hem de lideri en ince ayrıntısına kadar resmeder, bu konudaki birçok olguyu roman biçiminde sunarak geniş kitlelere ulaştırır (Keser 2020: 71). Bir aydın sorumluluğuyla toplumsal sorunlara ve olaylara sırt çevirmeyerek, onları eserlerinde ele alır (Tuncer 2020: 337). Hem hümanist bir yazar hem de pasifist bir aydın olan Zweig, gözlem ve çıkarım yönü güçlü olduğu için, Alman toplumunu derinden etkileyen, gelecek kuşaklar üzerindeki etkisini kolay kaybetmeyecek olan (Zschachner 2003: 3) ülkesinin o zamanlardaki durumunu kaleme alır. Zweig’in örtük bir direniş sergilemeyi ve bu “Satraç” adlı eseriyle hem yaşama hem de edebiyata veda etmeyi tercih ettiğini söylemek mümkündür.

Nasyonal Sosyalizm dönemindeki yazarlar değişen sosyal ve politik şartlara tepki gösterirler (Bideau / Karninski 2005: 2). Zweig’in da Faşizm’in kol gezdiği ve Avrupa’yı kökten sarstığı bu dönemden (dönemin Almanya’sından) (Coşan 2013: 57) yola çıkarak kaleme aldığı “Satraç” adlı eseriyle, 1933 yılında başlayan ve kendi ölümüne kadar tanık olduğu Almanya’da yaşanan olaylara ve koşullara tepki gösterdiği söylenebilir. Yıllarca sürgün hayatı yaşamak zorunda kalan Zweig, bu eserle pasif direnişini ortaya koyarak, dikkatleri diktatörlük, Nazizm ve Faşizm kavramları üzerine çekmek ister. Otoritenin, şiddetin ve baskının, bir bütünün parçaları olduğunu, devletin iç ve dış düşmanlara karşı kurulu düzeni koruma amacıyla bunları vazgeçilmez bir araç olarak gördüğünü ifade eden Arendt, şiddetin çoğu zaman iktidarın “önkoşulu” olduğunu ve iktidarın “peçe”den öte bir şey olmadığını altını çizer (Arendt 1997: 53). Eserde, Nasyonal Sosyalistlerin, insanlar üzerinde her türlü hakkı kendinde gördüklerine, insanları dizginlediklerine, ölüm ve yaşamlarında dahi söz sahibi olduklarına tanık olmak mümkündür. Toplama kamplarına gönderilenlerin bedenlerine uygulanan işlemler (kayıt numarasını bedene dağlama, saçları kazıma, çıplak bırakma, açlığa terk etme, fiziksel işkence uygulama ve nihayet yakma) ve gönderilmeyenlerin hücreye kapatılarak hiçleştirilmeye çalışılması bunu açıkça göstermektedir (Özakın 2020: 125). Genel olarak o dönemde, bu kişilerle Naziler tarafından çeşitli oranlarda ve derecelerde şiddet uygulandığı, bu kişilerin hapsedildikleri, toplama kamplarında acımasız davranışlarla karşılaştıkları, kısırlaştırıldıkları ve cinayete kurban gittikleri söylenebilir (Gellately / Stoltzfus 2002: 27-28). Almanların gücü 1942 ile 1943 yıllarında Avrupa’da en üst noktaya çıktığında,

öldürme sürecinin de zirve yaptığı ve şiddetin bir soykırımın simgesi haline geldiği belirtilebilir (Caplan 2018: 213).

Her ne kadar eser satranç oyunu üzerine kurgulansa da yazılış biçimi ve ana fikri ile okurların ilgisini çekmeyi başarır. II. Dünya Savaşının acımasız koşulları altında kaleme alınan bu eserde, Nasyonal Sosyalizm ve bu rejimdeki insanlık dışı yöntemler konu edilir. Bu yüzden bu eseri döneminin yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Oradan oraya savrulan, sürgünde var olabilmeye çalışan Zweig, bu eserle sadece Almanya'da değil, Avrupa'nın dört bir yanında kitlesel kıyımlarıyla yer alan Nazi rejimine yakından bakmamızı sağlar. Savaş karşıtı olan Zweig, Nasyonal Sosyalizmin acımasız tutumları karşısında ifade gücünü kullanarak, bu dönemin insan üzerinde yarattıklarıyla, değerlerin alt üst olduğu bir dünyada, çıkış yolu arayan ancak bu çıkış yolunu bulamayan bireyin yitişini, kaybolup gidişini anlatır. Aynı zamanda intihar etmeden önce son olarak kaleme aldığı bu eser, Zweig'ın Güneydoğu Brezilya'da Rio de Janeiro eyaletinde bulunan Petropolis kasabasında yapabilecek hiçbir şey bulamadığından hem eşi Lotte ile hem de orada edindiği dostları ile vakit geçirmek için oynadığı satranç oyunundan izler taşır. Çünkü Zweig da vakit geçirmek için aldığı satranç kitabındaki her hamleyi tıpkı eserinin ana figürü olan Dr. B. gibi ezberler (Akyıldız Ercan 2020: 44).

Genellikle karakterlerin biyografilerinin ve yaşam öykülerinin geriye dönüş tekniği ile aktarıldığı bu eser, ben anlatıcı tarafından anlatılmaktadır. Olay Buenos-Aires'e gitmekte olan bir gemide gerçekleşmektedir. Eserin satranç meraklısı anlatıcısı, New York'tan Buenos Aires'e hareket eden büyük bir yolcu gemisinde, seyahat edenler arasında bulunan Dünya Satranç Şampiyonu Czentovic, öğrenciliğinden bu yana hiç satranç tahtasında oyun oynamamış ama bu oyunun en büyük stratejilerini, taktiklerini ve hamlelerini hafızasında tutmuş olan Dr.B. ve satranç tutkunu zengin McConnor eserin ana figürleridir.

Ben anlatıcı, hareket eden gemide ünlü dünya satranç şampiyonu Mirko Czentovic'in olduğunu arkadaşının uyarmasıyla fark eder ve onunla tanışmak hatta bir maç yapmak için çeşitli denemelerde bulunur. Bu denemelerin ortasında iş rayından çıkar ve olayların akışı artık kontrol edilemez bir biçimde gelişmeye başlar. Şampiyonla maç yapmak amacıyla tanıştığı kişi McConnor, hırslı ve yenilgiyi kabul etmeyen bir adamdır. Parası sayesinde dünya şampiyonuyla maç yapmayı başarır. Birkaç kez yenildikleri serinin son maçında, yaşanmış bir trajedinin ürünü olan bir hamle ile maç berabere biter. Kola uzanan bir el ve söylenilen doğru hamle burada kurtarıcı olur. Buradaki kurtarıcı, dünya şampiyonun karşısına çıkacak rakiptir. Dünya şampiyonu bu hamleden sonra onunla yani kurtarıcı olan Dr. B. ile maç yapmayı kafasına koymuştur. Aslında Dr. B. başka bir oyuna hazır olmadığını söyleyerek oyundan uzak durmak istediğini belirtir ama ne kadar uzak durmaya çalışsa da sonunda bu oyun gerçekleşir. Bu oyun gerçekleşmeden önce Dr. B.'nin hayat hikâyesine tanık olur okuyucu. Dr. B.'ye bir dünya şampiyonu karşısında kendisini nasıl savunabileceği sorulduğunda, ilginç hayat hikâyesi düğümün çözülmesini sağlar. Dr. B.'nin anlattıkları ve yaşadıkları dönemin arka planını sorgulamamıza ve yardımcı olur.

Dr. B. üzerinden dönemin arka planını sorgulanır/ irdelenir. Eserde Hitler'in iktidara gelmeden önce ve iktidara geldikten sonra yaptıkları dillendirilmektedir. Bu, Almanya'nın o anki durumunu anlamamız açısından yardımcı olmaktadır;

O sırada Nasyonal Sosyalistler, ordularını bütün dünyaya karşı savunmaya hazır hale getirmeden çok önce bütün komşu ülkelerde yıpranmış, göz ardı edilmiş, hor görülmüş insanlardan oluşan aynı ölçüde tehlikeli ve eğitilmiş bir lejyon kurmaya başlamışlardı. "Hücre" diye anılan orduya ait bu birimler, tüm resmi daire ve işletmelere gizlice yerleştirilmişti, Dollfuss ve Schuschnigg'in özel odalarına kadar her yerde casusları vardı (Zweig 2019: 30). Daha sonra Hitler Almanya'da iktidara geldiğinde ve kilise ile manastırların mülklerini yağmalamaya başladığında, [...]. (Zweig 2019: 29)²

Avusturya-Viyana'da asıl görevi kiliseye ve imparatorluk ailesinin üyelerine ait hazineleri ve malları yönetmek olan bir hukuk bürosunu işleten avukat Dr. B., Nazi yönetimi tarafından, saray ve kiliseden olan müvekkilleri hakkında bilgi edinmek amacıyla tutuklanır;

[...] Hem Hitler yönetimi de en büyük diplomatlar ve askerleri bile tuzağa düşürmemişler miydi? Gestapo'nun benimle ne kadar özenle ve yakından ilgilendiği sonradan gözle görülür bir biçimde ortaya çıktı; daha Schuschnigg'in görevinden ayrıldığını duyurduğu akşam ve Hitler'in Viyana'ya girmesinden bir gün önce SS'ler tarafından tutuklanmışım. (Zweig 2019: 31)

İkinci Dünya Savaşı yılları insanlığı kana bulayan, aynı zamanda acının ve vahşetin doruklarına ulaşılan zamanlardır; Hitler Almanya'da iktidara geldiğinde, bu dönemde sadece kaba kuvvetin değil, psikolojik şiddetin de en ince ayrıntısına kadar uygulandığını eserden yola çıkarak görmek mümkündür. Bunlar soyutlama ya da hiçleştirme olarak eserde göze çarpar. Dr. B. diğer insanlar gibi toplama kamplarına gönderilmez. Zamanında Nazi tarafından yapılan işkencelerin bir çeşidi de Dr. B.'ye uygulanır. Kendisine fiziki şiddet değil, psikolojik şiddet uygulanır. Başlangıçta imtiyaz gibi görünen bu şiddet türüyle aslında Dr. B.'nin mutlak yalnızlığa hapsedilerek, hiçbir duygusuyla benliği yok edilmeye çalışılır. Dr. B.'nin kendisi uygulanan bu yöntemi eserde şu şekilde dile getirir;

Muhtemelen şimdi eski Avusturya'mıza bağlı kalan herkesin gönderildiği toplama kamplarından, orada maruz kaldığım aşağılama ve işkencelerden bahsedeceğimi sanıyorsunuz. Hayır, bunlar olmadı. Ben başka bir kategoriye alındım. Fiziksel ve psikolojik şiddetle uzun zamandır bastırılmış nefretin kusulduğu o şanssızların arasına gönderilmeyip Nasyonel Sosyalistlerin para ya da önemli bilgiler elde etmek istedikleri diğer küçük gruba alındım. Sıradan kişiliğim elbette ki Gestapo'nun ilgisini çekmemişti. Ancak onların baş düşmanlarının aracısı, yöneticisi ve adamı olduğumuzu öğrenmiş olmalıydılar ve benden zorla kanıt toplamaya çalışıyorlardı! Nasyonel Sosyalistlerin düşüncesine göre elimizden geçen fonların önemli bir bölümü, elde etme arzularını boşa çıkaracak kadar – pek de haksız sayılmazlar – ulaşılmazdı; bu nedenle bilindik yöntemleriyle bu bilgileri öğrenebilmek için beni daha ilk günden alıkoymuşlardı. İşte bu yüzden kendilerinden para ya da bilgi koparabilecekleri benim gibi kişiler toplama kampına gönderilmeyip özel bir muameleye maruz bırakılıyordu. Hatırlayacağımız üzere ne başkanımız ne de akrabalarından milyonlar talep etmeyi umdukları Baron Rothschild, dikenli tellerle örülü toplama kampına gönderilmeyip bunun yerine sözde ayrıcalıklı

² "Satranç" adlı kitap orijinal dilinden çalışılmıştır. Kitabın Türkçe çevirisi olduğundan alıntılarda Türkçe çevirisi verilmiştir.

sayılarak bir otele, hem de Gestapo'nun karargâhı olan Metropole Oteli'ndeki ayrı odalara yerleştirilmişti. İşte benim gibi silik bir karakter de bu şekilde mükâfatlandırıldı. Bir otelde özel bir oda-kulağa gayet de insancıl geliyor, öyle değil mi? Fakat inanın ki, bizim gibi "seçilmişler" i yirmişerli gruplar halinde buz gibi depolara koymak yerine oldukça sıcak, tek kişilik otel odalarına yerleştirmelerindeki amaç kesinlikle farklı bir strateji uygulamaktır. Çünkü bizden zorla "kanıt" elde etmek için uygulanacak baskı, en ağır dayaklardan ya da fiziksel şiddetten ziyade daha ince düşünülmüş yollardan geçiyordu! Düşünülebiyecek en salt yalnızlıktan. (Zweig 2019: 31-32)

Dr. B. uygulanan yöntemi yani hiçleştirilmeyi eserde "Hiçbir şey yapmadılar, bizi yalnızca hiçliğin derinliklerine gönderdiler çünkü bilindiği üzere dünyadaki hiçbir şey insan ruhuna hiçlik kadar eziyet edemezdi" (Zweig 2019: 32) diye tarif eder. Dünya ile bağlantısı kesilmiş bir odaya/ hücreye tıkılarak daha doğrusu bir boşluğa itilerek hapsedilme durumu ile ağızdan laf almak için yapılan baskının, dayak ve soğuk yoluyla dışarıdan değil, tamamen kişinin iç dünyasından kaynaklanması amaçlanır. Kendi benliğine hatta bedenine tamamen hiçlik hâkim olan Dr. B.'nin odada hiçbir şey yapmasını diye elinden her şey alınır. Nöbetçinin tek kelime etmesine bile izin verilmediği bu yerde sadece insanın sadece ruhu değil aynı zamanda duyuları da aç bırakılır;

Tek kelime etmesine izin verilmeyen nöbetçinin dışında ne bir çift göz görüyor ne de bir ses işitiyordum; gözüm, kulağım ve diğer duyularım sanki gece gündüz aç bırakılmıştı; insan kendi bedeniyle ve masa, yatak, pencere, lavabo gibi dört beş dilsiz nesneyle adeta yalnızlığa terk edilmişti, bu sessizliğin karanlık okyanusunda cam fanustaki bir dalgıç gibi yaşıyordu, tıpkı onu dış dünyaya bağlayan halatın koptuğunu ve böylece o sessiz derinlikten hiçbir zaman çıkarılmayacağını bilincindeymiş gibi. Yapacak, duyacak görececek hiçbir şey yoktu, her yerde süregelen bir hiçlikle, zaman ve mekândan sıyrılmış bir boşlukla sarılıydı insan. (Zweig 2019: 33)

Hem insanın ruhu hem de bedeni (duyuları) yukarıda bahsi geçen bu duruma katlanmak zorunda kalır. Bu çekilen ıstırapla hiçliğin üstesinden gelmek neredeyse imkânsızdır ve bu imkânsızlık eserde şu cümlelerle ifade edilir;

Bir aşağı bir yukarı yürüyordu, kendisiyle birlikte düşünceleri de bir aşağı bir yukarı, bir aşağı bir yukarı gidip geliyordu, durmadan gidip geliyordu. Ama ne kadar soyut olursa olsun düşüncelerin de bir dayanağa ihtiyacı vardır, yoksa kendi etraflarında dönüp dururlar; onlar da hiçliğin üstesinden gelemezler. (Zweig 2019: 33)

Sadece sorgulanmak için odasından çıkarılacak ve sorgusu bittikten sonra tekrar odaya götürülecek olan Dr. B., 14 gün boyunca hücrede kapalı tutulduktan sonra sorguları başlar. SS subayları tarafından yürütülen sorgularda kendisine hiçbir açıklamada bulunulmadığı gibi, onu şaşırtıp ağzından bilgi almak için her türlü yola başvurulduğu görülmektedir;

En sonunda sorgular başladı. Gece mi gündüz mü olduğunu idrak edemeden ansızın çağırıldık. Çağırıldık ve nereye gittiğimizi bilmeden birkaç koridordan geçtik, nereye götürüldüğümüzü asla bilmiyorduk; sonra nerede olduğumuzu bilmeksizin bekliyorduk, kendimizi ansızın başında birkaç üniformalı adamın oturduğu bir masanın önünde buluyorduk. Masanın üzerinde yığınla kâğıt vardı, içeriği bilinmeyen dosyalar. Ve sonra sorular başlardı, gerçek ve sahte sorular, net ve şaşırtıcı sorular, üstü kapalı ve tuzak sorular; soruları yanıtlarken yabancı, kötü niyetli parmaklar, içeriğini bilmediğimiz kâğıtları karıştırıyor ve tutanak tutuyorlardı fakat yazdıkları hakkında bir fikir

yürütemezdik. Fakat bu sorguların en korkunç yanı, Gestapo üyelerinin büromda yaşanan olaylarla ilgili gerçekte ne bildiklerini ve benden ne öğrenmek istediklerini hiçbir zaman bilemememdi. (Zweig 2019: 34)

Sorgulama sırasında verdiği ifadelerden dolayı, Dr. B. kendisini baskı altında hissetmektedir. SS subaylarının yaptırımlarının neler olabileceğini ya da onların neler yapabileceğini düşünmek bile ona korku vermektedir;

Ve bana soru yöneltenlerin bu konular hakkında ne kadar bilgiye sahip olduklarını kestiremediğimden, verdiğim her cevap korkutucu bir sorumluluk bildiriyordu. Eğer bilmedikleri bir şeyi ortaya atsaydım, gereksiz yere birinin canını tehlikeye atmış olacaktım. Çok fazla inkâr ettiğimde ise kendime zararım dokunabilirdi. (Zweig 2019: 34)

Dr. B. sadece sorgular sırasında değil, sorgular bittikten sonra da aynı baskıyı hissetmektedir; zihninde dönüp dolaşan düşünceler onu kemirmektedir. SS subaylarının sorgularından ziyade kendi sorgularına katlanmanın çok daha zor olduğunu ifade eder;

Gestapo'nun sorguları yetmiyormuş gibi, bir de kendimi aynı acımasızlıkla yargılayıp soruşturuyor ve kendime acı çektiriyordum; bu daha da katlanılmazdı çünkü gerçek sorgular bir saatte bitiyordu ama zihnimin yaptığı, yalnızlığımın korkunç etkisi nedeniyle hiç bitmiyordu ve [...]. (Zweig 2019: 35)

Gestapo'nun hiçbir şey yapmaksızın sadece sorguladığı düşünülebilir. Ancak onlar hem sorguları hem de sorgular dışında bireyin hissedebileceklerini (bireyi soktukları durumu) önceden planlamaktadır. İnsana dayatılan bu planlı durumla baş etmenin çok zor olduğunu metinde görmek mümkündür. Dr. B. de kendisine yapılan bu işkencenin boyutunu artık anlamıştır;

Fakat en kötüsü, sorgu değildi. Kötü olan, sorgudan sonra benliğimin kaybolduğu aynı masanın, aynı yatağın, aynı lavabonun, aynı duvar kâğıdının bulunduğu o odaya geri dönmektir (Zweig 2019: 35). Bu otel odası planının ne kadar sinsice ve psikolojik açıdan insanı ne denli çökerttiğinin ancak o an farkına varmıştım. İnsanlar toplama kampında donana kadar el arabasıyla taş taşımak zorundaydılar, iki düzine insanla kötü bir kokuya maruz kalıp soğuktan titreyerek yatıyorlardı. Ya da insan bir çift göz görüp tarlaya, el arabasına, ağaca, yıldıza veya herhangi bir şeye her ne olursa olsun bir nesneye bakabiliyordu fakat burada insanı kuşatan hep o aynı, hiç değişmeyen, korkunç benzerlik vardı. Burada beni düşüncelerimden, sanrılarımın, hiç değişmeyen şeylerden çekip çıkarabilecek bir şey yoktu. Amaçladıkları da özellikle buydu; düşüncelerimi saklayacak, saklayacaktım, ta ki başka bir yol bulamayıp dolup taşana kadar, istedikleri her şeyi öğrenebilecekleri kanıtları ve insanları koruyabilene kadar. (Zweig 2019: 35-36)

Sinirlerinin, hiçliğin korkunç baskısı altında gevşemeye başladığını hisseden, dikkatini sürekli başka bir yöne çevirerek zihnini oyalamaya çalışan Dr. B. dikkatini bir şey üzerine toplayamaz. Aklında hep “Ne biliyorlar? Dün ne söyledim, bir dahaki sefere ne söylemeliyim?” (Zweig 2019: 36) düşüncesi vardır. Zamanın akmadığı bu hücrede 4 ay boyunca aklında bu soruyla baş etmeye çalışan Dr. B., anlatamadığı, ölçemediği, somutlaştıramadığı hiçliğin, delirtene kadar dönüp duran hep aynı düşüncelerin, kendisini tükettiğini ve sona doğru sürüklediğini hisseder. Başlangıçtaki sorgular ile sonraki sorgular arasındaki fark, bu durumu açıklamaktadır ve böylece Gestaponun amaçladığı sonunda gerçekleşir;

Başlangıçta sorgular esnasında iç dünyam daha berraktı, sakinliğini koruyup düşünerek ifade veriyordum. Neyi söyleyip söylemem gerektiği konusunda yaşadığım ikilem beni yormuyordu. Fakat daha sonraları en basit cümleleri bile kekeleyerek söylüyordum çünkü ifade verdiğim sırada sanki hipnotize edilmişçesine ve sanki kendi kelimelerime sığınmışım gibi bakışlarımı, tutanağın yazıldığı kâğıdın üzerinde yuvarlanan kaleme dikiyordum. Gücümün tükendiğimi hissediyordum, kendimi kurtarmak için bildiğim her şeyi, hatta bu hiçliğin beni ele geçirmesine engel olmak için belki de daha fazlasını söyleyecektim, on iki insanı ve sırlarını ele vermekle sadece anı kurtaracağım zamanın yaklaştığını hissediyordum. Ve bir akşam gerçekten de o an geldi: Tesadüf eseri nöbetçi tam da o bunalım anında yemeğimi getirince, birdenbire arkasından bağırmağa başladım: “Beni sorguya götürün! Her şeyi söyleyeceğim! Her şeyi itiraf edeceğim! Belgelerin ve paranın nerede olduğunu söyleyeceğim! Her şeyi söyleyeceğim, her şeyi!” Neyse ki adam beni duymadı. Ya da duymamazlıktan geldi. (Zweig 2019: 37)

Gestapo, bireyi sorguya almadan önce bekleterek onun sınırlarını yıpratmayı hedefler. Böylece amacına giden yolda daha fazla mesafe katedeceğini düşünür. Bireyin oturmasına dahi oturmaya dahi izin verilmeyen bu yöntem eserde şu şekilde belirtilir;

Her seferinde olan bir durumdu: Bu bekleyiş de metotlarının bir parçasıydı. Önce gecenin bir vakti seslenip hücreden alıp götürerek insanın sınırlarını bozuyorlardı, sonra insan tam da kendini sorguya hazırlamış, dirayet gösterebilmek için gücünü ve iradesini toplamışken bedeni yormak, ruhu iyice yıpratmak için sorgudan önce bir, iki bazen de üç saat boyunca bekletiyorlardı. [...] elbette oturmama izin verilmemişti-iki saat boyunca ayakta beklediğim o odada bir takvim asılıydı ve [...]. (Zweig 2019: 37)

Sorguya alınabilmek için Dr. B.'nin her zamankinden daha fazla beklediği bir gün kendisi için nimet sayılabilir. O kadar bekleyişe ve ayakta durmanın verdiği ıstıraba rağmen halinden memnundur. Kendi kaldığı odasından farklı olan bu odada, mahrum kalmış gözleri her ayrıntıya saldırır. SS subaylarının birinin paltosunun cebinde fark ettiği, ne türden bir kitap olduğunu bilmediği ve kendisi için kurtuluş olabileceğine inandığı kitabı çalar ve kendi sonunu hazırlar. Her ne kadar kurtuluş gibi gözükse de, bunun da sorgulanması gerekir. Fiziken var olmak ancak ruhsal yönden bir hiç olmak yaşamak mıdır?/ Bu şekilde yaşamaya yaşamak denir mi? sorularının cevabı çok açıktır. Ya bu şekilde yaşamak ya da böyle yaşamaktansa ölmek tercih edilecektir. Nitekim bu şekilde hayatta kalmayı/ yaşamayı tercih eden Dr. B. esaret altında kaldığı süre boyunca SS subayından çaldığı bu satranç kitabındaki tüm oyunları ezberler, her oyunu kafasında defalarca oynar. Hiçliği yok etmek için, zaman ve mekânın işlemeyişine karşı savaş açtığı bu 150 turnuva oyunu başta onu oyalar, zamanla da tutkuya dönüşür. Bu satranç kitabı sayesindeki değişiklik sorgularına da yansır;

Taşların değişiminin bitmeyen kombinasyonu, odadaki sessizliğe sanki meydan okuyordu ve düzenli bir şekilde alıştırma yapmam sayesinde sarsılmış olan düşünce yeteneğim canlanmaya başlamıştı; beynimin yenilendiğini ve hatta düşünme komutu verdiği için bilendiğini hissedebiliyordum. Daha net ve temkinli düşünüyorum olmam, sorgularda bariz bir şekilde fark ediliyordu; satrançı oynarken kendimi tehdit ve tuzaklara karşı savunmaya geçmek için oldukça geliştirmiştim; o andan itibaren sorgu sırasında açık vermez olmuşum hatta Gestapo üyelerinin bana karşı zamanla daha saygılı olduklarını düşünmeye başlamışım. Diğer herkesin dayanamayıp pes ettiğini gördükleri için, belki de birbirlerine bu yıkılmaz dirayetin geldiği gücün hangi gizli kaynaklara ait olduğunu soruyorlardı. (Zweig 2019: 43)

150 satranç oyununu ezberleyen ve oynayan Dr. B.'nin bu durumu 2,5 ay sürer. Artık yapacak bir şeyi kalmadığında, onun için her şey çekiciliğini yitirmiş olur ve sonunda kendisini yeniden hiçliğin ortasında bulur. Gerçek anlamda delirmemek ya da herhangi ruhsal bir rahatsızlığa yakalanmamak için başka şansı olmayan Dr. B., zihninde kendisine karşı oynamaya başlar; “O korkunç hiçliğin girdabına kapılmamak için kendimden en azından siyah ve beyaz bir ben yaratabilirdim.” (Zweig 2019: 44) Artık dünyası tamamen siyah ve beyaz taşlar üzerine kuruludur. Bedeni ve ruhuyla hem izleyici hem de oyuncudur. Sürekli bir mücadele içindedir. Aynı anda hem siyahı hem de beyazı oynamak, başta Dr. B.'nin yıpranan sınırlarına iyi gelir ve onu sakinleştirir; “Bu işin yıpranan sınırlarına iyi gelmesinin ve beni sakinleştirmesinin nedeni, diğer oyunları tekrarlarken yaptığımın aksine kendime karşı oynadığımda oyunda daha aktif olmamdı.” (Zweig 2019: 45) Yarışmadan duramayan ve her iki tarafı da kazanabilmek için kendine has bir hırsla ve sabırsızlıkla oynayan Dr. B.'nin giderek sınırları yıpranır; “[...] ama gergin sınırlarım yüzünden zamanla sabrım tükeniyordu.” (Zweig 2019: 46) “Oyundan duyduğum zevk, zamanla tutkuya, sonrasında mecburiyete, çılgınlığa ve yalnızca uyanık olduğum saatlerde değil, uykumda da peşimi bırakmayan bir öfkeye dönüşmüştü. Düşündüğüm tek şey satranç, satranç hamleleri ve satranç problemleriydi; [...]” (Zweig 2019: 46-47) Aklını yitirmemek için sarıldığı bu oyunun, aslında onu tamamen çıldırttığı/deliliğin sınırına getirdiği söylenebilir.

Anlatıcı Dr. B.'nin yaşadıklarını anlattığı sırada onda meydana gelen sinir seğirmesini fark eder; “Yanan alevle birlikte dudağının sağ tarafının sinirden seğirdiğini fark ettim, bu daha önce de dikkatimi çekmişti ve görebildiğim kadarıyla birkaç dakikada bir tekrarlıyordu. Aslında belli belirsiz bir hareketti, gelip geçiciydi ama tüm yüzüne tedirgin bir ifade bırakıyordu.” (Zweig 2019: 31) “Karşı koyamadığı o tuhaf seğirme, ağzının sol köşesinde yeniden belirdi.” (Zweig 2019: 44) Dr. B.'nin bu fiziksel dışavurumunun kökeninin psikolojik olduğu söylenebilir. Sinir seğirmesi, kaygı ve korkuya dayalı davranışsal bozukluk olarak değerlendirilebilir. Bu bozukluğun gidişi sırasında üzüntü odağı bir alandan diğerine kayabilir. Eşlik eden kas gerginliğine bağlı olarak da seğirme meydana gelir (Bayramoğlu 2009: 21). Dr. B.'de de yaşadıklarından dolayı, davranışsal bozukluk olan sinir seğirmesi kendini gösterir.

Dr. B.'nin yaşadıkları normal zamanda normal bir insanın yaşayacakları türden değildir. Ancak tüm bunlar söz konusu dönem göz önünde bulundurulduğunda anlamlandırılabilir. Hitler döneminin bireyde açtığı yaraların, bıraktığı izlerin tamir edilemez/ onarılamaz olduğunu, Zweig kahramanı Dr. B. ile göstermeye çalışır. Eserde o dönemde uygulanan psikolojik şiddete ve bireyde bıraktığı izlere yakından tanık olmak mümkündür;

Bütün bunların anlamsız görüldüğünün farkındayım ve gerçekten de böyle sahte bir şizofrenin, kendine yaşattığı bu korkunç heyecanın etkisiyle oluşan bilinç bölünmesi, normal koşullar altındaki normal bir insanda düşünülemezdi. Ama tüm o normal koşullardan zorla koparılmış olduğumu sakın unutmayın; suçum olmamasına rağmen hapsedilmiştim, aylardır yalnız bırakılarak ceza çekiyordum ve içimde biriken öfkeyi uzun zamandan beri boşaltmak isteyen bir insandım. Ve elimde, kendime karşı oynadığım bu mantıksız oyundan başka bir şey olmadığı için öfkem, intikam ateşim tüm canlılığıyla bu oyuna yöneldi, [...]. (Zweig 2019: 46)

Kendine karşı satranç oynamaya başladığı andan itibaren Dr. B. kendini kontrol edemez bir hal alır. Oyununun bölündüğü her an sinirlenir, kendi kendisini yenme hırsı zamanla öfkeye dönüşür. Düşündüğü tek şey satrançtır ve bundan alıkonulmak istemez. Bu durum sorguya alındığı anlara da yansır;

Sorguya çağrıldığı zamanlar, kendimi ifade veremez olmuştum; son sorgularda beynimi iyice sulandırdığımı düşünüyorum çünkü beni sorguya çekenlerin anlamsız bakışlarına maruz kaldım birkaç kez. Ama onlar soru sorarken ve birbirleriyle konuşurken, ben sadece hücreme geri götürülmeyi ve oyunumu sürdürmeyi bekliyordum; yeni bir oyun ve sonra bir tane, bir tane daha. Oyunum bölündüğü her an sinirleniyordum; nöbetçinin hücreyi temizlediği on beş dakika, bana yemek getirdiği iki dakika beni çileden çıkarıyordu; [...]. (Zweig 2019: 47)

Kendisini tamamen oyuna veren ve oyunun bölünmesine katlanamayan Dr. B. yemek yemeyi bile unuttur hale gelir, sadece su içer. Heyecan içinde oyun oynarken terlemesinden kaynaklı, bedensel olarak ihtiyaç duyduğu tek şey sudur. Yaşadığı ruhsal durum bedeninde de yansımasını gösterir ve sonunda bedeni tepki verir;

[...] kendi kendimi yenme hırsı zamanla karşı koyamadığım bir öfkeye dönüşmüştü, yarattığım panikten dolayı titremeye başlamıştım çünkü her zaman içimdeki satranç oyuncularından biri diğerine göre daha yavaş oynuyordu. Biri diğerini gaza getiriyordu; yine çok gülünç gelebilir size ama içimdeki ben'lerden biri diğerine hemen karşılık vermezse, kendi kendime bağıryordum: “hadi, daha hızlı!” ya da “devam et!” İçinde bulunduğum bu durumun, tinsel açıdan kendimi zorladığım için tamamen patolojik bir sebepten kaynaklandığının bilincindeyim elbette ve bunu tanımlamak için tıp dünyasında hiç duyulmamış bir isimden başkası gelmiyor aklıma: Satranç Zehirlenmesi. Bu acizlik en sonunda yalnızca beynimi değil, bedenimi de sarmaya başlamıştı. Zayıfladım, rahat uyuyamıyordum, uyanırken ağırlaşmış göz kapaklarımı açmak için her seferinde daha fazla gayret sarf etmem gerekiyordu; bazen kendimi o kadar güçsüz hissediyordum ve ellerim öyle titriyordu ki, su bardağını ağızıma zor götürür olmuştum ama oyun başlar başlamaz kendime geliyordum: [...]. (Zweig 2019: 47-48)

Dr. B. aklını kaybetmenin eşiğinde, bir gün ona yiyecek getiren bir gardiyana saldırır, bu esnada kendisini yaralar ve hastaneye kaldırılır. Dr. B. ilk uyandığı anda duyduğu seslerle mutlu olur; “Aniden arkamdan ses geldiğini duyar gibi oldum, bir şeyler konuşan insan sesleri, nasıl mutlu olduğumu bilemezsiniz çünkü aylardır, hatta belki de bir yıldır sorgu yargıçlarının sert, acımasız ve kötü sözlerinden başka bir şey işitmemiştim.” (Zweig 2019: 48) Duyduklarından dolayı kendini rüyada sanır ve bu rüya hiç bitmesin ister; “Sakın gözlerini açma! Bırak bu rüya devam etsin, yoksa çevrende yine o lanet hücreyi, sandalyeyi, lavaboyu, masayı ve o hep aynı duvar kâğıdını görürsün.” (Zweig 2019: 48) Hücrede tutulduğu sürece her şeyden o kadar uzaklaşır ki sorgu dışında kendisiyle konuşulmayacağı ve insanların hepsinin aynı olabileceği (şiddet uygulayacağı) kanısına varır; “Yeryüzünde beni sorgulamayan, bana işkence yapmayan bir insan var mıydı gerçekten? [...] çünkü bana cehennem azabı gibi gelen bu bir yıl içinde, bir insanın başka bir insanla normal bir şekilde konuşabileceğini unuttum.” (Zweig 2019: 49)

Dr. B.'nin durumu dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda normal sayılabilir. O dönemde uygulanan fiziksel ya da psikolojik şiddet akıl almaz boyuttadır. Hastane doktoru Dr. B.'nin yaşadığı bu durumun Hitler ve emrindeki yetkililerden kaynaklı olduğunu anlar; “Ciddi bir şeyiniz yok. Bir sinir krizi,” dedi ve çevresine

dikkatle baktıktan sonra, alçak sesle geldi: “Aslında gayet anlaşılır. 13 Mart’tan beri, değil mi?” Başımınla onay verdim. “Bu yöntemi göz önünde bulundurursak, pek de şaşırtıcı değil,” diye mırıldandı. “Siz ilk değilsiniz. Ama endişelenmeyin.” (Zweig 2019: 50) Bu yüzden Dr. B.’nin geçirdiği sinir krizi sonucu hastaneye kaldırılması onun için kurtuluşa giden yolda atılan ilk adımdır. Hastane doktoru, Dr. B.’ye acıdığı için onun yanında yer alarak onu hücreye kapatılmaktan kurtarır; “Elbette,” diye kısık bir sesle ekledi, “bunu üsttekilere bildirmeyeceğim, yoksa sizi yine oraya götürürler. Bana güvenin, elimden geleni yapacağım.” (Zweig 2019: 50) Ayrıca hastanedeki doktor serbest bırakılmasını salık vererek Dr. B.’yi hücreden kurtarır. Kısa bir süre sonra da serbest bırakılır. Ancak Dr. B.’nin belirli süre içerisinde vatanını terk etmesi gerekir. Tüm bu yaşananlar ve Avusturya’nın o zamanki durumu eserde şöyle dillendirilir;

Bu yardımsever doktorun bana işkence yapanlara benimle ilgili ne söylediğini bilmiyorum. Her ne dediyse artık, sonunda dediğini yapmıştı ve serbest bırakılmıştım. Cezai ehliyetimin olmadığını söylemiş olabilirdi ya da artık Gestapo için önemsiz biriymişim çünkü Hitler o süre içinde Bohemya’yı ele geçirmişti ve böylece Avusturya tamamen işgal edilmişti. Yapmam gereken tek şey, vatanımı on dört gün içinde terk edeceğime dair bir belge imzalamaktı ve bu on dört günümü, günümüzde eski bir dünya vatandaşının yurtdışına çıkarken yapması gereken işlemlerle – askerlik belgeleri, polis, vergi, pasaport, vize, sağlık belgesi – öylesine doldurmuşum ki, geçmişini düşünecek zamanım yoktu. (Zweig 2019: 50-51)

Hücre günlerini düşündüğü anda beyni kilitlenen, başına neler geldiğini düşünme cesaretini bile kendinde bulamayan Dr. B., bunu ancak bindiği gemide yapar. Dünya satranç şampiyonuyla satranç oynaması için kendisini ikna etmeye gelen anlatıcıya yaşadıklarını anlatır ve böylece yaşadıklarıyla ilk kez yüzleşme fırsatı bulur. “Satranç zehirlenme”si yaşayarak hastaneye kaldırıldığında, hastanedeki doktor kendisi için satranç oynamanın çok tehlikeli olduğunu belirtmiş ve onu bir daha satranç oynamaması konusunda uyarılmıştır. Tüm bu yaşananlar göz önüne alındığında Dr. B. 25 yıl sonra ilk kez bu gemide gerçek bir satranç tahtasının başında ve gerçek rakibine (dünya satranç şampiyonu) karşı satranç oynayacaktır. Dünya satranç şampiyonuyla satranç oynamak için tahtanın başına oturduğu an, hücrede yaşadıklarının aynısını yaşamaya başlar. Karşı taraf hamlesini yaparken, Dr. B.’nin beklediği sırada, ayakta bilinçsizce yaptığı gidiş gelişler, yaşadığı normalin üstündeki heyecan, dudağının seğirmesi, bedeninin nöbet geçirir gibi titremesi ve çok fazla su içmesi, sinir krizinin patlak vereceğinin habercisidir. Dr. B.’nin aynı durumu yaşamamak adına satranç tahtasından uzaklaştırılması gerektiğini fark eden anlatıcı, Dr. B.’nin sinir krizi geçirmesine ramak kala onun yara izine dokunarak “Ama oyunu hemen bırakmalısınız, bunun için tam zamanı. Doktorun size ne söylediğini hatırlayın!” (Zweig 2019: 60) uyarısıyla oyunu durdurmayı başarır. Dr. B. kendine gelir ve herkesten özür dileyerek insanların yanından ayrılır.

Tüm bunları göz önünde bulundurarak bir değerlendirme yaptığımızda, Zweig’in o dönemde yaşananları somutlaştırmak için, o dönemin temsilcileri olarak karşımıza çıkan figürler (Christmann 1990: 42-43) yarattığı söylenebilir. Bu figürleri Gögebakan, “benzerlerinin temsilciliğini yapabilmek için gerekli niteliklerle donatılmış, öncelikle toplumsal gerçekliğin bir kesitini yansıtan ve – iddiaya göre – bu arada kendi hayatını yaşamaya pek fırsat bulamayan kişiler” (Gögebakan 2004: 46) olarak tarif eder. Zweig’in

bu bağlamda dönemin temsilcileri olarak Czentovic ve Dr. B.'yi ortaya koyduğunu belirtmek mümkündür. Eserde hem kurtuluşa hem de yıkıma yol açan satranç oyunuyla siyah ve beyaz taşların mücadelesi adı altında, Czentovic ve Dr. B. figürleri üzerinden iyi ile kötünün karşılaşmasına/ savaşına tanık oluruz. Aslında, bunu Avrupa ile Hitler faşizminin müsabakası olarak düşünmemiz mümkündür. Kaba ve eğitimsiz/ilkel Czentovic, Nasyonal Sosyalizmin ruhunu ve dönemi somutlaştırırken (Akyıldız Ercan 2020: 44), nazik ve eğitimli Dr. B. Hitler rejimine karşı gizli direniş hareketinin sembolü olarak algılanabilir.

Sonuç

Nasyonal Sosyalizm döneminin insanlar üzerindeki sosyolojik ve psikolojik yıkımlarını yaşamak zorunda kalan Stefan Zweig, “Satranç” adlı eserinde II. Dünya Savaşının yol açtığı insan kıyımını ve bu kıyım gerçekleştirilirken ele alınan yöntemleri işler. Bedensel şiddete değil, psikolojik şiddete maruz kalan bir insanın ruhunda açılan yaralarla/ izlerle yaşamamanın ne demek olduğuna yakından tanık oluruz. İnsan hayatını yaşamaya değer kılan her şeyden yoksun bir durumda, daha fazla dayanamaz diye düşünülen Dr. B.’nin en umutsuz anında, kendi savunma mekanizmasını geliştirdiğini ama yaşanan her anın onda bir iz bıraktığını, duyguları ve tepkileri üzerinden görme fırsatı buluruz.

Eserde 64 kare-32 taş ile sınırlı gibi görünen satranç oyunu üzerinden dönemin panoraması ortaya konulur. Akılda defalarca kurgulanabilen, düşüncenin gücü ile sonsuzluğa uzanan, her adımın önemli olduğu, kazanabilmek için tüm gücün harcandığı, taktik ve sabır gerektiren, rakibin zayıf yönleri dikkate alınarak psikolojik baskının uygulandığı bu oyunun, bir simge olduğu düşünülebilir. Bu oyun, savaşı kabul edilebilir kılmayı ve vatan sevgisi adı altında hunharca öldürmenin/ yok etmenin yumuşatılmasını sembolize eder. Zweig, hayatını zehreden faşizm kâbusunu eserinde kurguladığı iki ana figür üzerinden ele alır. Bu kişilerden biri Naziler tarafından işkenceye uğratılan Dr. B., diğeri ise kötülüğün temsilcisi dünya satranç şampiyonu Mirko Czentovic’dir. Aslında bunlar karşıt politik sistemleri temsil ederler. Bu figürler üzerinden Nazizm/ diktatörlük (Czentovic) ve Nazizme karşı duran/ yok olmaya mahkûm edilen dünya (Dr. B.) yansıtılır. Öz yaşam öyküsünün eserlerinde etkin bir rol oynadığına tanık olduğumuz yazarın, gözlem yeteneği sayesinde gerçekçi/ ayrıntılı betimlemelere yer verdiği (Coşan 2018: 24), bu betimlemelerin de tek-düzeliği azalttığı ve eserlerine ayrı bir hareketlilik kazandırdığı (Kaygın 2014: 23-24) söylenebilir. Zweig, zıtlıkların birleşimini sembolik bir dille kurgulayarak, savaşın acımasızlığını ve 20.yüzyılın genel görünümünü ortaya koyar. Dr. B.’nin akıl sağlığını yitirmemek için verdiği mücadele de (çarşaftan satranç altlığı, ekmek parçalarından taşlar, odanın tozundan taşlara siyah renk verme) insanlığın faşizme karşı mücadelesi olarak değerlendirilebilir. Bu mücadele sonunda, ne kadar tahrip olsa da insanlığın 20. yüzyıldan sağ çıkabildiğini görmek mümkündür.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Zweig, Stefan (2019): *Satranç*. Çev.: Edanur Erem. İstanbul: Toptan Kitap.

İkincil Kaynaklar

Akyıldız Ercan, Cemile (2020): *Dünün Dünyası Işığında Stefan Zweig'in Hayatı*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Akyıldız Ercan, Cemile / Balkaya, Dursun (2019): Stefan Zweig'in 'Sabırsız Yürek' Adlı Romanında Acıma ve Suçluluk Duygusu. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 62, 305-316.

Arendt, Hannah (1997): *Şiddet üzerine*. Çev.: Peker, Bülent. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bayramoğlu, Mustafa Bahadır (2009): *Mental ve Fiziksel Bir Nedene Bağlı Kronik Hastalık Tanısı Alan Çocuk ve Ergenlerin Ebeveynlerinde Anksiyete, Depresyon ve Tükenmişlik Düzeyi* (Uzmanlık Tezi). T.C. Sağlık Bakanlığı Dr. Lütfi Kırdar Kartal Eğitim ve Araştırma Hastanesi Aile Hekimliği, İstanbul.

Bideau, Bernadette / Karninski, Nicole (2005): *Der Entstehungskontext, der Einfluss anderer Autoren und die Verwendung moderner Stilmittel in Anna Seghers' Roman Transit*. Norderstedt: Grin Verlag.

Caplan, Jane (2018): *Hitler Almanyası 1933-1945*. Çev.: Erman, İdem. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Cevizci, Ahmet (1999): *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.

Christmann, Stefanie (1990): *Auf der Suche nach dem verhinderten Subjekt, DDR Prosa über Faschismus im Lichte der Frankfurter Schule*. Würzburg: Königshausen Verlag.

Coşan, Leyla (2013): "A Mosquito Against an Elephant" or Individual Struggle Against the State's Reign of Terror. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (3), 57-70.

Eberle, Henrik / Uhl, Matthias (2017): *Hitler Kitabı*. Çev.: Tüzel, Mustafa. İstanbul: Alfa Yayınları.

Eicher, Thomas (2003): Vorwort. Eicher, Thomas (Hg.): *Stefan Zweig im Zeitgeschehen des 20. Jahrhunderts*. Oberhausen: Athena, 7-12.

Elsner, Ursula (1999): *Anna Seghers: Das siebte Kreuz*. Oldenburg: Schulbuchverlag.

Gallagher, Hugh (2001): What the Nazi 'Euthanasia Program' Can Tell Us About Disability Oppression. *Journal of Disability Policy Studies* 12(2), 96-99.

Gellately, Robert / Stoltzfus, Nathan (2002): *Nazi Almanyası'nda Toplumdan Dışlananlar*. Çev.: Tanrıseven, Bilge vd.. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Gögebakan, Turgut (2004): *Tarihsel Roman Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Hançerlioğlu, Orhan (1976): *Felsefe Ansiklopedisi*. Cilt 4. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hitler, Adolf (2016): *Kavgam*. Çev.: Birol, G. Ankara: Yason.

Kaygın, Şenay (2014): Stefan Zweig'in 'Acı Duygular' Adlı Romanında Özyaşamöyküsünden İzler. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13, 17-24.

Keser, Melda (2020): Stefan Zweig'in Nasyonal Sosyalizme Karşı Yükselen Sesi: Castello Calvin'e Karşı. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3(1), 63-72.

Özakın, Duygu (2020): Muselmann ve Dohogyaga: Nazi ve Sovyet Toplama Kamplarında Yaşayan Ölüler. *Lectio Socialis* 4(2), 125-138.

Prater, Donald A. (1981): *Stefan Zweig. Das Leben eines Ungeduldigen*. Aus dem Englischen von Annelie Hohenemser. München: Carl Hanser Verlag.

- Skirbekk, Gunnar / Gilje, Nils** (2006): *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*. Çev. Mutlu, Şule/ Akbaş, Emrullah. İstanbul: KCSİT.
- Tuncer, Cihan** (2020): Stefan Zweig'in Öykülerinde Kadın İmgesi: Cinselliğe ve Ötekiliğe Hapsol (Un)Muş Bedenler. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi* 47, 327-341.
- Zimmerman, Michael E.** (2011): *Heidegger-Moderniteyle Hesaplaşma/Teknoloji, Politika, Sanat*. Çev. Arslan, Hüsamettin. İstanbul: Pradigma Yayıncılık.
- Zschachner, Evelyn** (2003): *Das Deutschlandbild in Anna Seghers 'Das siebte Kreuz'*. Norderstedt: Grin Verlag.